

Od sociálneho radikalizmu k radikálnemu socializmu 1918 – 1920*

JURAJ BENKO

Kľúčové slová: sociálny radikalizmus, morálna ekonómia, socializmus, komunizmus, vznik ČSR, násilie

Harmonická a vnútorne súdržná spoločnosť je ideálom politických vizionárov i obyčajných ľudí. O to viac, že sociálna realita, v ktorej ľudia žijú, bola vždy plná viac či menej zjavných protirečení a konfliktov. Dotýkali sa nielen jednotlivcov, ale stali sa traumatickou skúsenosťou celých sociálnych skupín a vrstiev, lokálnych, triednych či národných komunit. V zakúšaných traumách a sprievodných pocitoch ohrozenia a frustrácie pramenili kolektívne prejavy nespokojnosti, sociálny a nakoniec aj politický protest.

Spôsoby a nástroje, akými ľudia dávali najavo, že sa cítia zbedačovaní, marginalizovaní, znevýhodnení, ponižovaní, ohrození, boli rozmanité. Spravidla záviseli od intenzity prežíanej núdze a krivdy, od mentality a politickej kultúry dotknutej skupiny či vrstvy, ako aj od možností, ktoré im vyššia moc dovolila využiť. Či už išlo o násilné hladové búrky mestskej či vidieckej „spodiny“, alebo kultivované protesty stredných vrstiev, spravidla signalizovali, kde sa nachádzali neuralgické body sociálnej súdržnosti a kde ležali prekážky na ceste k vysnívanej harmonickej spoločnosti. Reakcie štátu a spoločenských elít, naopak, ukazovali, do akej miery bola spoločnosť schopná vyrovnáť sa so sociálnymi problémami a či ju posúvali vpred k dosiahnutiu svojich manifestovaných ideálov, alebo ju priviedli k čoraz hlbšej paralýze.

Československá republika z roku 1918 bol politický projekt, ktorý mal podľa jeho autorov priniesť riešenie viacerých celospoločenských konfliktov, zmiernenie sociálnych antagonizmov a nápravu kolektívnych krívd z minulosti. V prvom rade priniesol radikálnu odpoveď na rastúce nacionálne napätie, ktoré vnúropoliticky destabilizovalo mnohonárodnostnú monarchiu, a na nacionálny útlak, ktorý vytvoril najmä v Čechách (a so značne menšou politickou váhou aj na Slovensku) silné národnoemancipačné hnutie.

* Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0123/12 *Sociálny radikalizmus a radikálny socializmus na Slovensku v medzivojnovom období. Artikulácia sociálnej nespokojnosti a hľadanie alternatív v krízových obdobiach vývoja slovenskej spoločnosti v rámci socialistického a komunistického hnutia (1918 – 1939)* a bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644: Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí

Republika zároveň priniesla zlom v dlhodobom procese politickej modernizácie a politickej emancipácie nižších sociálnych vrstiev. Plne demokratický režim umožnil mužom aj ženám bez rozdielu zapojiť sa do politiky prostredníctvom rozsiahleho súboru občianskych práv a slobôd. Komplex opatrení, od založenia samotného národného štátu až po legislatívne normy, mal podľa ich tvorcov posunúť spoločnosť bližšie k harmonickému usporiadaniu a všeobecnej spokojnosti. Dosiahnuté kroky, ktoré zdefinovali právny a inštitucionálny rámec pre dvadsaťročný život republiky, odrážali konsenzus nastupujúcich elít, ich záujmy a politické ideály.

No aj napriek emancipačným krokom nového režimu zostala sociálna a politická sféra medzivojnovnej republiky dejiskom mnohých spoločenských trení a javiskom viac či menej búrlivých kolektívnych protestov. Dôvody na nespokojnosť nezmizli, naopak, republika svojimi demokratizačnými opatreniami ešte viac rozšírila inštitucionálny priestor na sformovanie a artikulovanie najrôznejších skupinových záujmov. Pomerne široká sloboda zhromažďovania, organizovania, tlače, prejavu vytvorila dostatočné podmienky na to, aby kolektívne požiadavky a protesty našli režimom tolerované prostriedky na vyjadrenie a inštitucionálne nástroje na svoje presadenie.

Na druhej strane, problémy, ktorým čelil československý režim pri svojom zrode, prinášali príliš traumatické skúsenosti na to, aby sa povojnový sociálny protest vtesnal do kultivovaných inštitucionálnych rámcov parlamentnej demokracie. V tejto súvislosti bolo symbolické, že v dňoch vyhlásenia republiky v centrách národnoemancipačného hnutia sa na sociálnej periférii slovenskej spoločnosti odohrávali živelné a násilné akty „ľudovej pomsty“ zvané „rabovačky“.

V tejto štúdii sa budem venovať predovšetkým podmienkam formovania sociálneho protestu najnižších vrstiev v prvých rokoch po vzniku ČSR. Upriamim pozornosť na vzťah sociálneho radikalizmu a radikálneho socializmu, ich sociálne príčiny, spôsoby artikulácie a politické dôsledky, ktoré na Slovensku, tak ako aj v iných regiónoch strednej Európy znamenali dôležitý faktor komunistického obratu veľkej časti socialistického hnutia.

Nová doba, staré problémy

Viacere konfliktné línie, ktoré poznačili spoločenský vývoj v medzivojnovom období, sa vyvinuli už pred vznikom Československa a pretrvávali bez ohľadu na politické zmeny roku 1918.

Tie najtrvalejšie súviseli so štrukturálnymi rysmi vývoja industriálnej spoločnosti, predovšetkým jej sociálnych a ekonomických parametrov. V turbulentných udalostiach na sklonku toho „pamätného“ roku, ako aj v nasledujúcom období predstavovali prvok kontinuity.

Hospodársky systém a ekonomické vzťahy, do ktorých sa začlenila republika, vťahovali spoločnosť aj v medzivojnovom období plnou silou do podobných globálnych ekonomických kríz, ktoré postihovali aj predvojnové generácie. Najväčšia mala prísť koncom dvadsiatych rokov. Konflikt námezdnnej práce a kapitálu, ktorý sprevádzal vývoj modernej industriálnej spoločnosti, sa naplno prejavoval práve počas cyklických hospodárskych recesií. S politickým prevratom v roku 1918 nezanikol, ale pretrval. Patril k jedným z najdôležitejších zdrojov kolektívnej nespokojnosti v slovenskej spoločnosti a mal zásadný vplyv na formovanie sociálneho a politického protestu medzivojnovej republiky.¹

Sociálno-ekonomická základňa v republike zostala zachovaná v tej podobe, akú zanechali desaťročia modernizačného vývoja a sprievodnej industrializácie v predvojnovom období. Tvorili ju chudobní ľudia, ktorí počas vojny ešte viac schudobneli. V novej republike sa stali síce politicky plnoprávnejšími, no ekonomicky a sociálne boli podobne ohrození ako aj predtým. Skutočnosť, že republika mala parametre, ktoré boli prísľubom lepších časov a širších možností na sociálny vzostup, bola pre málo vzdelané a politizované vrstvy nečitateľná. „Novotami“, ktoré vstupovali do ich života spolu s československým vojskom, politikmi a agitátormi, sa dalo v kritickom materiálnom rozporení ukájať len krátko. Sociálno-ekonomická pozícia v spoločnosti a extrémna situácia v dostupnosti základných vecí pre život stavala najnižšie vrstvy spoločnosti na konci vojny i na úsvite novej republiky pred síce všednejšie, no o to akútnejšie starosti. Naplňali nielen ich čas, ale určovali aj vnímanie kolobehu udalostí okolo seba. Pozícia v spoločnosti určovala aj ich problémy. Nič zásadné na tom prevrat nezmenil.

Obyvateľov najnižších poschodí sociálnej štruktúry spoločnosti charakterizovala existenčná neistota spôsobená materiálnou depriváciou viac ako iné vrstvy. V čase vojnovej a povojnovej krízy sa upäto zameriavali na zabezpečenie malého balíčka najzákladnejších potrieb. Ak použijeme obraz R. H. Tawneya,² najchudobnejšie skupiny obyvateľstva na vidieku i v mestách sa nachádzali až „po krk“ v mori nedostatku a boli najcitlivejšie aj na najmenšie pohyby hladiny v dostupnosti potravín a v pohybe cien základných komodít. Aj malé turbulencie tu mali dva zásadné spoločenské dôsledky. Tí, ktorí stáli na samom okraji chudoby, sa v bezvýchodiskových existenčných problémoch začali topiť a tí, ktorí boli dovtedy relatívne v bezpečí sa dostávali až „po krk“ do existenčných ťažkostí.

¹ Konflikt sa prejavoval v mzdových bojoch priemyselného a poľnohospodárskeho robotníctva (od kolektívneho vyjednávania až po štrajky), v bojoch za lepšie pracovné podmienky, v hnutí nezamestnaných, v hnutí proti odbúraniu priemyslu a pod. Protestov vo sfére námezdnnej práce sa ujímali najmä ľavicové strany a odbory, no nie výlučne. Stali sa dôležitou témou aj v iných hnutiach, napr. v medzivojnových katolíckych odboroch. O nich pozri v tomto čísle: KATUNINEC, Milan. Slovenské kresťanské odborové hnutie v sociálnom dialógu a konfrontácii. In *Forum Historiae* (ďalej *FH*), 2015, roč. 9, č. 2, s. 69-89.

² „There are districts in which the position of the rural population is that of a man standing permanently up to the neck in water, so that even a ripple is sufficient to drown him.“ Cit. in SCOTT, James C. *The Moral Economy of the Peasant. Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven and London, Yale University Press, 1976, s. 1.

Práve počas hlbokých celospoločenských kríz, ktoré v prvej polovici 20. storočia priniesla nielen Veľká hospodárska kríza na konci dvadsiatych rokov, ale predovšetkým prvá svetová vojna, sa masa ľudí, ktorí sa ocitli „po krk“ v existenčnej neistote, enormne rozrástla. Udržať sa „nad vodou“ bolo čoraz náročnejšie a nakoniec pre značnú časť populácie nemožné. Stala sa odkázaná na pomoc štátu, humanitárnych organizácií, inštitúcií vzájomnej triednej solidarity a aj charity zo strany šťastnejšej či podnikavejšej časti populácie. No predovšetkým, dlhodobá materiálna frustrácia sprevádzaná náhlymi výkyvmi v zásobovaní a cenách základných komodít podnecovali nespokojnosť, hnev a ústili do kolektívnych protestov.

Prevrat 1918 – radosť, ľahostajnosť a dilema

Politický prevrat v prvom rade predstavoval štátoprávne vyústenie dlhodobého nacionálneho konfliktu, ktorý sa tiahol desaťročiami existencie Rakúska-Uhorska a konfrontoval hegemonistickú kultúrnu a politickú prax tzv. vládnuvých národov s nacionálnymi hnutiami. Národná a demokratická revolúcia z roku 1918 bezprostredne priniesla okrem zmien hraníc či hlavného mesta najmä výmeny spoločenských elít – v štátnej a verejnej správe či v armáde. Išlo najmä o rošádu pozdĺž konfliktnej nacionálnej osi, než o hlboký sociálny a ekonomický zvrät. České a slovenské politické a kultúrne elity nahradili nemecké a maďarské, z politickej opozície a disentu sa stali vládcovia, z vláduceho národa národnostná menšina. Český priemyselný a finančný kapitál na Slovensku začal vytláčať maďarský a nemecký. Na Slovensku uhorskí štátni a verejní zamestnanci boli vystriedaní československými, pokiaľ sa neprispôbili a nezložili sľub vernosti republike. Zmenil sa úradný jazyk, štátna ideológia, symboly v školách a na verejných priestranstvách. Zmenili sa uniformy a jazyk žandárov a vojska. Obrazne povedané, vznikom štátu sa zmenilo velenie, kormidelník a kurz, no loď, posádka a zásoby zostali tie isté.

Podľa toho, čo jednotlivé skupiny obyvateľstva považovali za zásadný problém svojej existencie, sa líšilo aj ich vnímanie nastupujúcej – povojnovej – reality.

Pre vyššie a stredné vrstvy politický prevrat spojený so vznikom nového štátu vo všeobecnosti znamenal viac ako pre najnižšie vrstvy. Stal sa predmetom ich protestov alebo, naopak, adorácií. Predstavovali ten segment spoločnosti, ktorý vnímal zmenu štátu, jeho symbolov, režimu, vlády, úradnej reči a v neposlednom rade samotnú politiku ako skutočnosti so zásadnou relevanciou pre ich život. Cítili sa byť súčasťou sveta politiky a turbulencie v ňom vnímali ako existenčne dôležité. Najmä v mestách, kde stredné a vyššie

vrstvy boli zviazané s uhorským režimom, maďarským nacionalizmom či kultúrou ako takou, sa vznik republiky stretol s rôznymi prejavmi otvoreného či skrytého odporu.³

Hlboký zlom predstavoval aj pre dovtedajší slovenský nacionálny disent. Zánik Uhorska ako nepriateľského štátu a vznik ČSR ako platformy na dôslednú národnú a sociálnu emancipáciu slovenskej spoločnosti vnímali ako akt historickej spravodlivosti a odplatu za politický a kultúrny útlak.⁴ Pocit zadosťučinenia zdieľal na Slovensku široký politický front od národnárov cez ľudákov až k slovenským sociálnym demokratom. Národná revolúcia znamenala dosiahnutie veľkého vysnívaného cieľa celých generácií národoveckého disentu a jeho predstavitelia tvorili aj jadro producentov nového, oficiálneho politického, žurnalistického a umeleckého diskurzu. Nemohol byť vnímaný inak ako najvýznamnejšia udalosť dovtedajších dejín a tak ho zakódovali aj v oficiálnej pamäti slovenskej spoločnosti.

Najnižšie vrstvy neboli natoľko vtiahnuté do národného či sociálneho hnutia pred vojnou. Na rošáde elít a kontraelít sa necítili byť natoľko zúčastnení ako už dávnejšie politizované stredné a vyššie vrstvy. Do roku 1918 ešte stáli do veľkej miery mimo politickej sféry, ako objektívne (právami), tak i subjektívne (záujmom). Nešlo však o hlbokú a vývojom nepremosťovanú priepasť medzi politickými a apolitickými vrstvami. Národnému hnutiu sa podarilo už v predvojnových desaťročiach svojím programom a osvetou zaujať časť politicky neplnoprávných najnižších vrstiev. Kľúčovým hráčom v ich politickej zácii sa však stávali masové sociálne hnutia, akým bola na konci 19. storočia sociálna demokracia so svojimi politickými, odborovými a družstevnými štruktúrami. Medzi rozširujúcimi sa radmi priemyselného proletariátu propagovala politický program, ktorého kolektívnym hrdinom bolo samo robotníctvo. Osvetou a organizovaním, no najmä protestnými akciami prehlbovala politickú senzibilitu svojho členstva. Oboznámila svoje členstvo s novými metódami rezistencie a presadzovania politických a hospodárskych požiadaviek – od jemnejších foriem nátlaku v podobe rezolúcií, deputácií, kolektívneho vyjednávania až po exkluzívnu a mimoriadne efektívnu ekonomickú zbraň námezdne pracujúcich: štrajk.

V čase politického prevratu patrilo členstvo sociálnej demokracie všeobecne vrátane slovenskej časti k politicky najuvedomelejšiemu a najorganizovanejšiemu segmentu najnižších vrstiev. Prevrat v diskurze hnutia získal punc výrazného prelomu v dovtedajšom politickom úsilí, hoci jeho hodnota pre vývoj k socializmu bola vnímaná rozporuplne.

³ BENKO, Juraj. Štát a jeho ľud. Politická socializácia slovenského obyvateľstva po vzniku ČSR. In ROGULOVÁ, Jaroslava et al. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 18.

⁴ „Kto poznal stav vecí u nás z prednedávna a vidí ho dnes, ten by sa zadivil, a možno i usmial nad tým obrazom, ako pod úradný dozor postavený, temer internovaný Slováč vydáva svojim predvčerajším pánom potrebné úradné naloženia.“ DAXNER, Samo. *Gemer-Malohont v dobe štátneho prevratu r. 1918 – 1919*. In MEDVECKÝ, Karol A. *Slovenský prevrat 4*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1931, s. 325.

Vznik národného, etnokraticky orientovaného československého štátu znamenal najmä pre maďarskú a nemeckú časť elít, ako aj radového členstva socialistického hnutia na Slovensku z nacionálneho hľadiska tragédiu a internacionalistického hľadiska regres. Naopak, predovšetkým pre autonomisticky, nacionálne a na česko-slovenskú spoluprácu orientovanú vetvu hnutia reprezentovanú Slovenským výkonným výborom sociálnej demokracie predstavoval vznik republiky a vymedzenie jej štátneho teritória národný i triedny triumf.⁵

V každom prípade, organizované a politicky interesované robotníctvo predstavovalo len časť proletariátu a ten predstavoval len časť širokej a ekonomicky permanentne ohrozenej sociálnej základne spoločnosti. Rozhodujúcim faktorom kolektívnej spokojnosti alebo nespokojnosti nielen najnižších, no v kritických obdobiach aj nižších stredných vrstiev s panujúcimi pomermi zostávala dostupnosť základných existenčných statkov. Rovnica bola pre prvé povojnové roky jednoduchá – ako zhrnula policajná správa z februára 1920, nálada obyvateľstva závisela *„hlavne od dobrého alebo nedostatočného zásobovania, v obvodoch, kde je zásobovanie dostatočné, je tiež nálada ľudu primerane dobrá, v miestach, kde zásobovanie viazne, je i celková nálada zlá...“*⁶

Viazané hospodárstvo, zásobovacia kríza a rast nespokojnosti

Mapa protestov sa v priebehu povojnových rokov menila. Na jednej strane s postupnou konsolidáciou režimu strácal na sile protest obyvateľstva rôznym spôsobom previazaného so starým režimom a štátom – existenčne, politicky, ideologicky, hodnotovo či statusovo. Ustupoval z verejného priestoru a jeho aktéri sa buď adaptovali na nové podmienky, emigrovali, alebo s pocitom krivdy utiahli do súkromia či uzavretej spoločnosti. Na druhej strane rástla sociálna nespokojnosť obyvateľstva, ktorá bezprostredne súvisela s materiálnymi podmienkami života v novom štáte – akútnym nedostatkom základných potravín, cukru, petroleja, obuvi, ošatenia, uhlia, čiernym obchodom, šmelinou, úžerou, drahotou a cenovými špekuláciami a na vidieku najmä s ďalšími rekviráciami poľnohospodárskych produktov.

Táto situácia nebola nová, pretrvávala už z predprevratových, vojnových čias. Spôsobila ju dlhá agónia vojnového hospodárstva a vyčerpanie materiálnych zásob spoločnosti. Už počas vojny ich sprevádzala prísna regulácia trhu a direktívne riadená distribúcia

⁵ Bližšie: BENKO, Juraj. Nacionálna otázka v stredoeurópskom socialistickom hnutí a vznik ČSR. In KOVÁČ, Dušan a kol. *Slovenské dejiny v dejinách Európy. Vybrané kapitoly*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 372-403.

⁶ Správa dodáva: *„Stoupající drahoty, lichvaření s denními potřebami jakož i nedostatečné přiděly těchto, pak okolnost, že obchodníci a živnostníci kolkované bankovky přijímati nechtějí, čímž jest nákup denních potřeb obzvláště pro dělný lid stížen, anž tetno v mnoha případech jiné peníze nemá, způsobuje stísněnou náladu mas.“* Národní archiv České republiky, Praha (ďalej NA ČR), fond (ďalej f.) PMV-AMV 225, krabica (ďalej k.) 251, a. j. 5. Správa četníckeho veliteľstva pre Slovensko z 19. 2. 1920.

množstva nedostatkových, no pre populáciu existenčne dôležitých statkov.⁷ Nový štát v snahe zamedziť kolapsu v regulácii pokračoval. Systém viazaného hospodárstva predstavoval silný prvok kontinuity povojnového obdobia s vojnovým. Ako zhrnul rešpektovaný glosátor udalostí z dôb budovania štátu Ferdinand Peroutka, nebolo inej možnosti. *„Pod tlakom vojnového nedostatku sa rakúske vlády postupne uchýlili k systému viazaného hospodárstva a vybudovali pre neho rozsiahlu organizáciu. Československo nemohlo v tom než pokračovať, ak sa nechcelo vystaviť nebezpečenstvu, že sa zásobovanie celkom zrúti [...] na konci roku 1918 boli podmienky pre systém viazanosti v zvrchovanej miere [...] politický prevrat nemal toľko moci, aby naraz zmenil výrobné a následkom toho zásobovacie pomery, musela republika prevziať tieto rakúske zriadenia.“*⁸

Snaha o dôslednú, spravodlivú a čo najrovnomernejšiu distribúciu životne dôležitých tovarov bola bazálnym bezpečnostným opatrením na udržanie akej-takej stability rodiaceho sa režimu a predpoklad obnovenia vojnou značne narušenej sociálnej kohézie.⁹ Obava z ďalších vln rabovania trvala a štátne orgány vyžadovali zo strany miestnej správy prísne dodržiavanie úradných nariadení týkajúcich sa zásobovania a tvrdé postihovanie úžery.

Zdedený systém viazaného hospodárstva mal zamedziť najhoršiemu – deregulovaný trh by pri akútnom nedostatku základných spotrebných statkov vyhnal ich ceny do závratných výšok a spôsobil by ich presunutie k majetným častiam obyvateľstva. Na druhej strane zásobovací systém trpel mnohými disfunkciami, ktoré spôsobovali vážne výpadky a nedostatky.¹⁰ Zlyhávanie systému vytvorilo živnú pôdu pre čierny trh, šmelinu a úžeru. Koniec vojny priniesol zároveň celý rad ďalších sociálnych problémov, ktoré sa podobne ako zásobovacia kríza najcitelnejšie dotkli opäť predovšetkým najnižších vrstiev obyvateľstva. Na rozdiel od vojny, ktorá v dôsledku mobilizácie priniesla rapídny a plošný pokles nezamestnanosti, povojnová hospodárska recesia priniesla jej prudký nárast. Rast miezd zamestnaných zas výrazne zaostával za prudkým rastom cien.¹¹

⁷ K tomu: SCHULZE, Max-Stephan. Austria-Hungary's economy in World War I. In Broadstery, Stephen – Harrison, Mark (eds.). *The Economics of World War I*. New York : Cambridge University Press 2005.

⁸ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu 1*. Praha : Lidové noviny, 1991, s. 211-212. Viazanému systému hospodárstva a jednotlivým štátnym ústredniám podliehala distribúcia *„obilí, múky, (čiastočne aj mäsa), cukru, mlieka, liehu, papiera, lepenky, trieslovín, surových a spracovaných koží, látok, tukov, kostí, ovocia, zeleniny, lekváru, soli, mäsových konzerv, rýb, melasy, dechtu a minerálnych olejov, benzolu, dreva, odevov, uhlia, sladu, kovov, umelých hnojív, čakankového koreňa, droždí, d'atelinového semena“*. Tamže.

⁹ Sociálnu kohéziu spoločnosti najviac ohrozujú dve veci: príkra nerovnosť v prístupe k statkom – teda obyčajne veľké príjmové a majetkové rozdiely – a zároveň aj nerovnosť v uplatňovaní práv a povinností. Ku konceptu pozri tiež: ŠAFR, Jiří – BAYER, Ivo – SEDLÁČKOVÁ, Markéta. Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska. In *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 247-269.

¹⁰ Nešlo len o rýchlu byrokratizáciu rozsiahleho mechanizmu štátnych centrál pre zásobovanie. Na Slovensku napr. trpelo zásobovanie nedostatkami, spôsobenými o. i. nedostatkom zapracovaného úradníctva, chýbajúcim vedomím podriadenosti pod celoštátne zákony a nariadenia ústredných orgánov. NA ČR Praha, f. Ministerstvo pro zásobování lidu 1918 – 1933, k. 54, sign. I/1/46 Slovensko, č. j. 25334 ai. 1919.

¹¹ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918 – 1938)*, díl I. Praha : Libri, 2000, s. 50.

V súvislosti s vnútornou migráciou obyvateľstva sa objavila aj tiahla bytová kríza, ktorá dlhodobo poznačila život v mestách medzivojnovnej republiky.¹² Východisková situácia, v ktorej vznikla republika, nebola najmä pre sociálne najohrozenejšie vrstvy nijako ružová. Uvedomenie, že podmienky života sa veľmi nezmenili, prišlo rýchlo už počas prvej zimy v novej republike. Už krátko po prvotných výbuchoch nenávisťi proti starému režimu a vlnách eufórie k novému režimu jeden z plejády vychádzajúcich československých časopisov zhrnul prvú vlnu komplexného rozčarovania zo zlej situácie, ktorú citlivo zaznamenávali aj štátne úrady v jednotlivých regiónoch, na vidieku a najmä v mestách: *„Náš ľud bol počas štyroch rokov nemilosrdne šľahaný metlou vojny, preto horúčkovito túžil po mieri a očakával, že s politickým oslobodením sa dostaví i návrat k pokojnejšiemu a dôstojnejšiemu ľudskému životu. Teraz nastáva bolestné rozčarovanie. Ocitli sme sa vo vykradnutej krajine so spustošenými dopravnými prostriedkami, zanedbaným poľným hospodárstvom a ochromeným priemyslom. Dovoz potravín z vidieka je veľmi nepravidelný, celé stovky demobilizovaných vojakov sa vrátili domov a nenachádzajú prácu, továrne zariadené pre vojnový priemysel nedostatkom materiálu alebo uhlia a nemožnosťou vývozu sú nútené obmedzovať výrobu a prepúšťa sa robotníctvo a úradníctvo. Po prevrate začali ceny do určitej miery klesať, ale po niekoľkých týždňoch, keď úžerníci zistili, že sú opäť za vetrom a že ľud sa podriadil príkazu pokoja a poriadku, hneď začali znovu prevádzkovať svoje vydrídušské remeslo. Časopisy vyzývali ľud, aby sa zdržal nákupov, až ceny primerane poklesnú. Stačí však nahliadnuť za výkladné skrine obchodníkov, kde priam vyzývavo sa šklabia nehanebné ceny oblekov, potravín a iných potrieb...“¹³*

Dôsledky nenechali na seba dlho čakať. Už v priebehu prvého roku existencie republiky bola kritická situácia s distribúciou potravín hlavným motívom najrôznejších prejavov sociálnej nespokojnosti. Tak ako na sklonku vojny opäť dochádzalo k ich výbuchom medzi tými, ktorí boli postihnutí najviac – v roľníckych, mestských robotníckych i nižších úradníckych vrstvách.

Stali sa súčasťou kontinuálnej reťaze protestov začínajúcich v rokoch vojny, prechádzajúcich zánik monarchie a vznik Československa a pokračujúcich po vojne. Hoci sa navonok vyznačovali politickou symbolikou, rétorikou a vedením – často, no nie výlučne socialistickou (červené zástavy, socialistické heslá, zvolané a vedené tribúnmi sociálnej demokracie) – z hľadiska svojej náplne predstavovali najmä manifestáciu princípov

¹² Bytovou krízou a snahou štátu o jej riešenie sa v tomto čísle zaoberá OSYKOVÁ, Linda. Legislatívne riešenia bytovej krízy počas 1. ČSR a realizácia zákonov v praxi na príklade Bratislavy. In *FH*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 153-166.

¹³ „Snižte ceny! Dávejte potraviny!“ In *Buditel*, z 18. 1. 1919, č. 3. Výstrižok v: NA ČR, Praha, f. Ministerstvo pro zásobování lidu, 1918 – 1933 (PMZL), k. 52, sign. III/4/1343/1921.

„morálnej ekonómie“, v ktorých požiadavky revoltujúcich nachádzali svoj zdroj.¹⁴ Azda najfrekvencovanejší pojem, ktorý sa v protestoch vynáral, vznikol už v prvých rokoch svetovej vojny. Bol ním „keťas“. Objavoval sa často aj na čele demonštrácií, no inak, než ľudoví tribúni. V podobe figuríny visel zo šibeníc, ktoré niesli protestujúci.¹⁵

Princípy morálnej ekonómie boli v modernej dobe spoločným menovateľom predovšetkým lokálnych foriem protestu najnižších vrstiev, či už vidieckych hladových „búrok“ a útokov na sýpky a krčmy, mestských pouličných nepokojov a rabovania obchodov, rovnako stáli aj v centre prvých industriálnych protestov robotníctva. Revolty vedené vidinou morálnej ekonómie nemali za cieľ ani tak hľadanie lepšieho sveta, ako skôr návrat harmonickejšieho a morálnejšieho fungovania vzťahov. Žiadali potraviny, ktoré boli zamknuté v obchodoch, a sýpkach, spravodlivé ceny, za ktoré si ich mohli kúpiť, návrat morálky do obchodovania s týmito komoditami, potrestanie úžerníkov, šmelinárov a iných špekulantov s poživňou. Sociálnou bázou radikálnych akcií bola miestna komunita, motívom hlad a akútny nedostatok statkov nevyhnutných na prežitie, terčom boli miestni úžerníci, obchodníci a predstavitelia moci, satisfakciou bolo často drancovanie a rozdelenie nadobudnutých vecí či upretého obilia. Krajnosťou bola deštrukcia koristi.

Svojským prípadom ducha morálnej ekonómie a snahy o vrátenie sociálneho života do starých, etických kol'ají boli niektoré miestne prvomájové demonštrácie v roku 1919 v Čechách a na Slovensku. Na rôznych miestach republiky *„ľud rozčúlený stálym zdražovaním všetkých životných potrieb demonštroval proti drahote a proti tým, ktorí svojím konaním, svojou úžerou drahotu spôsobovali a zvyšovali. Jednotlivé osoby, o ktorých panovala mienka, že sú tým zdražovaním a najmä úžerou vinné, že využívajú nedostatku určitých predmetov a biedy chudobných ľudí k tomu, aby sa na úkor všeobecnosti neprimeraným a nemravným spôsobom obohacovali, boli demonštrantmi predvádzané pred ľud a vyzývané k sľubu, že nabudúce sa tak nesprávneho a nemravného konania nebudú dopúšťať [...] Demonštranti chceli odstrániť nemravnosť a nezákonnosť prostriedkami, o ktorých beztretnosti a správnosti boli subjektívne presvedčení.“*¹⁶

¹⁴ Koncept „morálnej ekonómie“ v poslednej tretine polovice 20. storočia rozpracoval marxistický historik E. P. Thompson (THOMPSON, E. P. *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*. In *Past and Present*, 1971, č. 50, s. 77-136) a stal sa jedným zo zásadných prístupov k sociálnej nespokojnosti, nepokojom a protestom najnižších, predovšetkým vidieckych vrstiev v modernej dobe. Morálna ekonómia reprezentovala myšlienku a požiadavku všeobecnej rovnosti, ktorá sa od 18. do 20. storočia vyskytovala v rôznych ideológiách a sociálnych hnutiach.

¹⁵ KÁRNÍK 2000, s. 57. Na miestnej úrovni – v Hronci počas 1. mája 1920 – pozri SCHMIDT, Koloman. Zážitky z Budapešti. In *Október 1917: spomienky na jeho ohlas u nás*. Ed. Ján Mlynárik. Bratislava : SNPL, 1957, s. 353.

¹⁶ Prejav sociálnodemokratického poslanca Jaroslava Astera v Národnom zhromaždení ČSR dňa 21. 6. 1921. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/073schuz/s073005.htm> (posledný náhľad 15. 9. 2015). Zaujímavé prejavy princípov morálnej ekonómie v pouličných nepokojoch na konci vojny v Čechách analyzuje vo svojej monografii: KUČERA, Rudolf. *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914 – 1918*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 124-134.

Terče hnevu

Zatiaľ čo politicky angažované vrstvy slovenskej society považovali v roku 1918 za moment historickej spravodlivosti vznik ČSR, v dňoch jej vzniku považovali najchudobnejšie a politicky indiferentné ľudové vrstvy za akt spravodlivosti niečo iné. Ich nepriateľom, ako sa ukázalo aj neskôr, nebol abstraktný uhorský štát či asimilačná ideológia a politika. Ako píše s istým paušalizovaním spomínaný Peroutka, *„(t)ento ľud nebol naplnený ani k uhorskému štátu takým zhnusením, aké osloboditelia očakávali. Uhorská ríša tu mala dokonca istú popularitu, jednak preto, že Maďarom sa čiastočne podarilo vštepiť Slovákom svoju mentalitu, jednak preto, že i cudzie panstvo počas tak dlhého trvania nemôže nevytvoriť tradíciu a určitú mieru príťažlivosti, ktorú nejde vykoreniť hneď.“*¹⁷ Vznik štátu u príliš veľkej časti publika nepredstavoval viac než výstrel z dela a obláčik dymu nad vzdialeným hradom. Prevratová momentka z Nového mesta nad Váhom mala na Slovensku veľa kópií: *„Pospolité ľud mal akýsi neurčitý pojem, že bude nejaká štátna premena, ale veľmi sa nezaujímal o to. Ľudia radšej by boli chceli prejaviť svoju nenávisť proti Židom a úradom. Boli rozhorčení pre biedu a hlad, a to tým väčšmi, že všeobecne sa vravelo, že úrady majú dosť múky a cukru, ale že nechcú ľudu dať.“*¹⁸

V prvých povojnových rokoch, podobne ako v jeseni 1918 počas „rabovačiek“, nahnevane obyvatelstvo nehľadalo vinníkov ďaleko ani vysoko. Nachádzali ich v miestnych predstaviteľoch štátnej správy, špekulantoch, úžerníkoch, a, tradične, v Židoch.¹⁹ V „rabovačkách“ na konci vojny vykonávali vidiecke i mestské davy akty odplaty podľa vlastného videnia spravodlivosti – v podobe drancovania obchodov, krčiem, kaštieľov, ako aj v podobe pomsty na tých, ktorých považovali priamo zodpovedných za svoje živorenie.²⁰ Nenávisť obyvateľstva sa obracala najmä k notárom či krčmárom ako k amorálnym, ziskuchtivým a svojimi skutkami voči obyvateľstvu ťažko previnilým jednotlivcom. *„Ľud svojho vlastného notára temer všade nenávidel,“* písal na margo tých udalostí o niekoľko rokov Samo Daxner a za dostatočné opatrenie novej štátnej správy považoval výmenu notárov medzi obcami.²¹ No ani v československých službách sa predstavitelia miestnej

¹⁷ PEROUTKA 1991, s. 135.

¹⁸ MARKOVIČOVÁ-LACKOVÁ, Mária. Z prevratových rozpomienok v Novom Meste nad Váhom. In MEDVECKÝ 1931, s. 108.

¹⁹ Miloslav Szabó vo svojej štúdii o „rabovačkách“ na Slovensku, ktorá je súčasťou tohto čísla, pri obetiach „rabovačiek“ medzi židovským obyvateľstvom určuje dve podoby „previnenia“: jednak Židia boli považovaní za symboly štátnej moci, jednak boli obviňovaní z obohacovania na úkor ostatných a vyhýbania sa vojenskej povinnosti, ktorá všetkých ostatných chlapov z komunity počas vojny postihla rovnako. SZABÓ, Miloslav. „Rabovačky“ v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. In FH, 2015, r. 9, č. 2, s. 35-55.

²⁰ *„... rabolanti tiahli mestom a revolvermi, pažbami ručníc, vybíjali okno na každom židovskom dome. Vybili obloky aj advokátovi dr. Réveszovi, kdežto dr. Morica Neuvirtha nechali na pokoji. Teda istá spravodlivosť v tom bola, že trestali len tých, ktorí sdierali ľud a nie tých, ktorí mu slúžili.“* BOÓR, Peter. Prevat v Holíči. In MEDVECKÝ, Karol A. Slovenský prevrat 2, Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1930, s. 81-83.

²¹ Popri tom ešte navrhoval zákaz oslovenia „Osvietený pane“ a „zavedenie v úradnom slohu výrazu „žiadať“ namiesto „prosiť“. DAXNER 1931, s. 325.

štátnej správy v očiach ľudu mnohokrát morálne neosvedčili. Trvalá materiálna frustrácia aj v novej republike viedla zburcované davy k sídlam štátnych úradníkov podozrivých zo zneužívania svojho postavenia. Čelili obvineniam z prechmatov pri zásobovaní, sebaobohacovania na úkor obyvateľstva a spriahnutia sa s keťasmi. Jeden z najznámejších prípadov „potrestania“ štátneho úradníka davom vedeným sociálnodemokratickými funkcionármi a radikalizovanými legionármi je z mája 1920 z Banskej Bystrice. Tamojší dôverník sociálnej demokracie Július Verčík si udalosť pamätal takto: *„Zistili sme, že náš župan si na aute dovážal zo zásob určených k verejnému zásobovaniu. Spravili sme huk, verejnú schôdzu na námestí. Vtrhli sme do župného domu, na čele išli legionári. Vyhnali sme župana Dra. Markoviča z úradu. Naháňali sme ho po záhradách, do ktorých cez ploty lezúc utekal. Konečne ho našli učupeného v akejsi drevárni, dovedli ho na námestie, posadili do nákladného auta a rúce ho vyviedli za hranice mesta. Pohrozili sme mu, že sa viac nesmie do Bystrice vrátiť. Išli sme s deputáciou k pánu ministrovi [súdrhovi, rukou preškrtnutý] Dérerovi do Bratislavy, aby poslal nám iného župana.“*²² Podobný útok uskutočnili poľnohospodárski robotníci vedení hlohoveckými sociálnymi demokratmi voči správcovi veľkostatku v Kl'áčanoch: *„... vystáhovali vtedy správcu z bytu, odzbrojili ho a spísali jeho majetok.“*²³

Sociálny protest námezdné pracujúcich v týchto povojnových rokoch niesol z hľadiska organizácie ambivalentné črty. Z veľkej miery bol súčasťou sociálnodemokratickej politickej agendy. Miestni stranícki funkcionári sa pokúšali nespokojnosť obyvateľstva navliecť do kultivovaných organizačných a diskurzívnych foriem, ktoré patrili už desaťročia do repertoáru hnutia. Oznamovali sa a organizovali verejné schôdze, zhromaždenia a manifestácie, písali sa rezolúcie, vysielali deputácie, vyjednávali kolektívne zmluvy a ako ostrá forma nátlaku sa vyvolávali štrajky. Prostredníctvom nich sa vznášali voči predstaviteľom politickej a ekonomickej moci najmä hospodárske požiadavky obyvateľstva. No od organizovaných a navonok legálnych foriem rýchlo skĺzli k živelným a násilným akciám. Často končili úplnou stratou rešpektu voči predstaviteľom miestnej štátnej moci, pri pokrikoch „*Ohol' ho!*“, „*Zabi ho!*“, „*Preč s ním!*“, inzultáciách a pokusoch o násilné odzbrojenie vojakov a četníkov zalarmovaným davom.²⁴ Takéto revolty priemyselných či poľnohospodárskych robotníkov, či už sa diali v zväčša poľnohospodárskom hlohoveckom okrese, v priemyselných Krompachoch na Spiši či v komplexe rimamuránskych železiarní na Gemeri, vykazovali v konečnom dôsledku viac znaky nedávnych „rabováčiek“, než disciplinovaného a organizovaného protestu.

²² Životopis Júliusa Verčíka. Archiv Národného múzea, Praha, f. Verčík, k. 1, a. j. 2b, fol. 58.

²³ HOLOTÍK, Ludovít. Zápas o charakter republiky – revolučný Hlohovec roku 1920. In *Historický časopis*, 1966, roč. 14, č. 2, s. 231..

²⁴ K týmto prípadom pozri obžalúvacie spisy v: SNA, f. HŠZB, k. 53-55.

Miestne prejavy sociálneho radikalizmu však neboli len doménou socialistických tribúnov, rovnako ako sociálne protesty prameniace v materiálnom nedostatku nie je možné pripisovať len socialistickému hnutiu. Socialistickí vodcovia, symboly i rétorika tvorili v širokom a vnútorne heterogénnom protestnom hnutí len jeden element. Hoci v prejavoch povojnového sociálneho radikalizmu socialisti zohrávali čoraz dôležitejšiu úlohu, obyvateľstvo burcovali a viedli aj iní aktéri. Ako ukázal úryvok, patrili k nim legionári, sklamaní z panujúcich pomerov v novej republike, ako aj ľudácki aktivisti, často kňazi.²⁵ Najmä ich agitácia [no nielen ich] orientovala pozornosť obyvateľstva k novému, už poprevratovému symbolu ľudovej nenávisti. Eskalovala nervozitu a nepriateľstvo proti novému a cudziemu „živlu“ v každodennom živote obyvateľstva – českým úradníkom, učiteľom, žandárom a vojakom – a na tradičnú xenofóbiu sa jej pomerne ľahko podarilo naštepiť primitívnu formu nacionalizmu.

Protičeské postoje neboli nevyhnutne zviazané s politicky vyhranenou slovenskou či maďarskou nacionálnou identitou. Nenávisť voči Čechom kvitla nielen medzi politicky skultivovaným obyvateľstvom so silným resentmentom po zaniknutom Uhorsku, prípadne u prívržencov rôznych foriem slovenskej autonómie.²⁶ Uchytila sa i medzi politicky indiferentným a nacionálne vlašným obyvateľstvom zapadnutých dedín, periférií miest i robotníkmi v priemyselných komplexoch. „Čech“ sa stal už v priebehu roku 1919 na úrovni lokálnych spoločenstiev novou maskou starého nepriateľa. Po vzniku nového štátu obsadzovali uvoľnené pozície moci v lokálnom priestore tí, ktorí na domácich „mluvili“ – českí vojaci, četníci, učitelia, úradníci, správcovia, inžinieri štátnych podnikov. Krátko na to začali symbolizovať pomery, v ktorých sa naďalej rekviruje, naďalej zlyháva zásobovanie, naďalej sa živorí. Prevzali na seba rolu miestnych vykorisťovateľov, ktorá dovtedy neniesla také vyhranené nacionálne črty. Stávali sa noví „vyciavači“, „vyžierači“, tí, čo „všetko zedli a zebali“, a tí, čo „podporujú keťasov a švindlerov“. Prudko rastúcu nevraživosť vnímal jeden z nich, český poštový úradník v Banskej Bystrici: „Nedostatok potravín, zákaz predaja alkoholu, neblahá činnosť obilných úradov, neplánovitá a bezohľadná rekvizície, neskôr značný nárast dávok a daní a domnelé čistintenčné

²⁵ *Robotnícke noviny* v článku „Ľudácky bolševizmus v Piešťanoch“ informujú o dave rozoštvanom v kostole kaplánom, ktorý vtrhol na slúžnovský úrad, kde inzultovali slúžneho Jasného. Pôvodné motívy boli rovnaké ako v mnohých prípadoch socialistických davových násilností – problémy so zásobovaním. *Robotnícke noviny*, 1920, roč. 17, č. 152, s. 3 z 8. 1920. Medzi katolíckymi kňazmi agitujúcimi za ľudovú stranu sa často objavovali aj protičeské verbálne výpady, ktoré reagovali na zásobováciu a rekviračnú prax na Slovensku. Kňaz Černý bol v roku 1920 stíhaný za nasledovný výrok: „*My si nedáme tabak vytrhať, ani nebudeme nič platiť, vaše zákony neuznávame. Len pokračujte ďalej, ľud vie, čo má robiť, kosami a vidlami vám nohy a rebrá poláme, nebojíme sa vás, skoro vás utlučeme...*“ SNA Bratislava, f. Hlavné štátne zastupiteľstvo Bratislava (ďalej HŠZB), kr. 55.

²⁶ Špecifickým prejavom nepriateľstva prešovských mestských elít voči Čechom a československému režimu sa venuje vo svojej štúdií v tomto čísle: GAYER-SZEGHY, Veronika. „Vráťme si mesto!“. Prejavy nespokojnosti „mestského občana“ v politickom diskurze v Prešove 1918 – 1938. In *FH*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 56-68.

[sic!] *zanedbávanie alebo ignorovanie slovenských požiadaviek, vzbudzovali nenávisť a odpor k všetkému českému a prirodzene v prvom rade proti Čechom pôsobiacim na Slovensku.*²⁷

Populárny protičeský a ešte archaickejší antisemitský diskurz nebol výlučným nástrojom Ľudákov. Na protičeskej a protižidovskej vlne sa v prvých povojnových rokoch neváhali zviest' aj miestni sociálnodemokratickí tribúni, obzvlášť, ak ich ideová výbava v otázkach socializmu trpela značnými deficitmi.²⁸ Obraz bežnej úrovne prejavov ponúka reč Ignáca Steffeka na sociálnodemokratickej schôdzi vo Vysokej pri Morave pred približne sto ľuďmi. Vo fragmente sa mieša nacionálny slovník s triednym a poukazuje sa na troch navzájom spolupracujúcich nepriateľov domáceho obyvateľstva – Čecha, kapitalistu a keťasa: „*Súdruhovia a súdružky, [...] tí českí pacholci se vedrali k nám, na Slovensko, a z našich grošů si milióny odvážajú, bohatnou vlada Dérerova, Tusarova, Masarykova, nadržuje keťasom a kapitalistom, to sa musí prekotit', tak to dále nepojde [...] Republika trvala akurát tých štrnást' dní, než prišli Češi na Slovensko.*“²⁹

Tribúni radikálneho socializmu

Nepokoje kulminovali v priebehu roku 1920. „Od začiatku roka, po celú jar vzbĺkali predovšetkým hladové búrky, demonštrácie žien a detí, štrajky za zlepšenie zásobovania. Rezolúcie prijaté na protestných zhromaždeniach žiadali stíhať úžeru, čierny obchod, potrestať úrady, ktoré to podporujú a chránia úžerníkov a keťasov, konať u dedinských boháčov kontrolné prehliadky za asistencie vojska a rozdeliť zabavené potraviny. Niekde vznikali samozvané rekvizičné komisie (ustanovili sa napríklad v Ružomberku). Pre slovenské mestá a mestečká týchto dní boli príznačné mnohohlavé zástupy pochodujúce pod červenými robotníckymi zástavami, niekde posilnené rovnako trpiacim a rozhnevaným úradníctvom.“³⁰

²⁷ HOBL, Josef. *O poměrech na Slovensku. Informativní studie*. Banská Bystrica : Vyd. Hronské noviny, 1923, s. 18. Popri materiálnych dôvodoch nenávisť zohral dôležitú úlohu v silne religióznom vidieckom prostredí ešte ďalší faktor. Ľudákom sa podarilo eskalovať napätie vzbudením obáv, že „cudzinci“ im prišli vziať to, čo tvorilo pevný pilier ich kolektívnej identity – vieru a náboženstvo. Katolicizmus bol zároveň zdrojom lojality k starej uhorskej vlasti, ktorá sa spájala so všeobecne katolíckou svätoštefanskou tradíciou. S tým nemohol štát, ktorý miesto toho ponúkal kult Jana Husa a ateizmus, výraznejšie uspieť. Skôr naopak. Pomocou vplyvného svätoštefanského kultu mohla mobilizovať sociálnu nespokojnosť proti ateistickému režimu maďarská iredenta a v boji proti českému pohanstvu mohli búriť vidiek ľudáci. K svätoštefanskému kultu na Slovensku pozri: MICHELA, Miroslav. Život kultu ukrivdenosti. In BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (eds.): *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2005, s. 43-51.

²⁸ Jednou z požiadaviek robotníctva v Piešťanoch, ktoré štrajkovalo v septembri 1919 za zlepšenie zásobovania, bolo postavenie šibenice na trhu „na postrach všetkým nepriateľom robotníctva a židov“. ŠA Nitra, f. Župa nitrianska I, pres. 1919, k. 6, i. j. 1001. Demonštrácie proti vývozu.

²⁹ SNA, f. HŠZB, k. 55, spis Steffek Ignác.

³⁰ ŠUCHOVÁ, Xénia. Kríza a stabilizácia demokratického režimu v unitárnom štáte. In *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 295.

Miestni a regionálni funkcionári sociálnej demokracie sa v priebehu roku 1920 stávali hovorcami sociálnej nespokojnosti a hlavnými nositeľmi sociálneho radikalizmu. V mnohých lokalitách Slovenska nadobúdali silný bezprostredný vplyv medzi priemyselným a najmä poľnohospodárskym robotníctvom. Okrem radikálnych výpadov proti režimu na Slovensku reprezentovali vo vnútri hnutia aj radikálnu ľavú opozíciu proti oficiálnemu vedeniu sociálnodemokratickej strany.

Slovenské sociálnodemokratické hnutie tvorilo krátke obdobie po prevrate konsolidačný faktor pri budovaní nového štátu. Jeho predstavitelia sa podieľali na konštruktívnej pro-československej propagande a agitácii, organizovali robotníctvo v priemysle a poľnohospodárstve pod hlavičkou Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej, ako aj československých odborových ústrední. Hnutie sa vôbec búrlivo rozrástalo, a to nielen vďaka prítlačivosti svojich ideí, ale aj vďaka príslubu hmotných a iných výhod. Podporu medzi obyvateľstvom sa v tejto prvej fáze budovania hnutia snažili získať skôr vzbudzovaním nádejí na socialistický vývoj v štáte, než radikálnou kritikou pomerov. Mobilizácia obyvateľstva pred voľbami 1920 sa orientovala, napriek latentným rozporom a vznikajúcej dezilúzii medzi členstvom, na vo veľkej miere rozmanité a nerealizovateľné sľuby.³¹

Z regionálnych štruktúr rozbujeňného hnutia postupne vychádzali rôzne, spočiatku roztrieštené prejavy dezilúzie z vývoja ako v sociálnom, hospodárskom, tak i v politickom smere. Sociálnodemokratické funkcionári sa v miestach svojho pôsobenia konfrontovali s iracionalitami systému a negatívnymi kolektívnymi emóciami, prameniáciami v zlej sociálnej situácii.³² „Dobro“, ktoré videli v novom štáte jeho nové elity, saturované ako materiálne, tak aj ideálne, do slovenských regiónov a každodenného života najnižších vrstiev neprekvapovalo. Na tejto úrovni sa stávali sociálnodemokratické funkcionári výraznými verejnými autoritami a reprezentantmi nespokojnosti obyvateľstva. Disponovali v jednotlivých regiónoch pomerne veľkou mocou a autoritou, mnohokrát väčšou, než dokázal uplatňovať štátny aparát. V najnepokojnejších centrách hnutia ako Ružomberok, Banská Bystrica, Zvolen, Krompachy, Košice, Hlohovec či Vráble³³ mali na svojej strane

³¹ K téme predvolebnej agitácie sociálnych demokratov pozri: OSYKOVÁ, Linda. Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR. 1. vyd. Bratislava : Veda : Historický ústav SAV, 2012.

³² V októbri 1919 na porade zástupcov sociálnej demokracie v Ružomberku za účasti 115 zástupcov politických a odborových organizácií boli identifikované hlavné disfunkcie režimu na Slovensku: „zlé zásobovanie, nedostatok uhlia a petroleja, nezamestnanosť, a predovšetkým: nevidané bujnenie keľastva“. Tajomník slovenského odborového zväzu označil Zemedelský referát v Bratislave za hniezdo keľasov. NA ČR, fond Presidium Ministerstva vnútra, krabica 51, sign. 1919 – 1924 IV-K.44, a. j. 8271/22. Teror poslanca Světlíka.

³³ V okresoch juhozápadného Slovenska, ako Nitra, Nové Zámky, Galanta, Vráble, Štúrovo a Šamorín, „sa v dvadsiatych rokoch 20. storočia sústreďoval najväčší podiel námezdných síl (deputátnikov a nádenníkov) v poľnohospodárstve“. Tvorili silnú angažovanú základňu zemerobotníckeho hnutia v komunistickom hnutí počas medzivojnovkej republiky. „Významnou mierou ovplyvnila sociálne nepokoje

oddanosť a podporu najnižších – robotníckych či zemerobotníckych vrstiev. Ich slová mali u predstaviteľov oslabenej politickej a ekonomickej moci váhu. Tomu zodpovedalo aj ich sebavedomie. „*Vo Frašťáku nevyjde bez môjho vedomia ani jeden akt zo slúžnovského úradu*“ – nechal sa počuť Gejza Felcán v zenite svojho vplyvu v Hlohovci a okolitých poľnohospodárskych obciach.³⁴ V stredoslovenských okresoch bol reálny vplyv miestnych sociálno-demokratických vodcov podobný. Július Verčík na „horúci“ rok 1920 spomínal ako na obdobie „vlády jednej strany“: „*Slovo dôverníka bolo viac ako riaditeľ'a podniku. Ešte prv než sa vyslovil nejaký požiadavok na úpravu platov alebo pracovných pomerov, v tom momente to bolo splnené. Sociálna demokracia bola vlastne jedinou skutočnou stranou. Masy boli jednoliate za ňou.*“³⁵ Podobnú, ak nie ešte výraznejšiu váhu v presadzovaní svojich požiadaviek mali ružomerskí radikáli okolo poslanca Karola Svetlíka, ktorí s podporou rybárpoľského a ružomerského robotníctva pristupovali k zriaďovaniu alternatívnych inštitúcií ako robotnícke súdy či rekvizičné komisie. Ignorovanie štátnej moci a jej orgánov bolo v roku 1920, na vrchole ich moci a vplyvu, ostentatívne a miestni sociálnodemokratickí radikáli už len porušením nariadení a prekročením zákazov štátnej moci získavali autoritu a obdiv.³⁶ Zatiaľ čo Svetlík v Ružomberku hovoril, že kapitalistické súdy neuznáva, Felcán pred svojimi prívržencomi vyhlasoval, že „*žiadnu vládu neuznávajú a žiadne zákony republiky neposlúchajú*“.³⁷

V roku 1920 regionálni sociálnodemokratickí funkcionári predstavovali hlavných kritikov zlyhaní štátnej moci a zásobovacích nedostatkov. Stáli na čele rôznych foriem prejavov nespokojnosti obyvateľstva a jeho rezistencie, či už v legálnych inštitucionálnych rámcoch (demonštrácie, deputácie, manifestácie, vyjednávania o kolektívnych zmluvách a predovšetkým štrajky), alebo priamo ignorujúcej zákony a uchylujúcej sa k vlastným, „morálne“ legitimizovaným akciám (zabavovanie kľúčov od sýpok a rabovanie mlynov spojené s rekvirovaním obilia a múky, útoky na predstaviteľov slúžnovských a župných úradov či správcov veľkostatkov).

Sociálnodemokratickí funkcionári získali medzi jednoduchým obyvateľstvom aureolu charizmatických osobností. Ozbrojení radikálnou rétorikou, ignorujúci nariadenia

v uvedených oblastiach Slovenska.“ FALŤANOVÁ, Lubica. Poľnohospodárske robotníctvo ako sociálny fenomén. In *Slovenský národopis*, 2001, roč. 49, č. 3, s. 304-306.

³⁴ ŠA Nitra, f. Župa nitrianska I, pres. 1919, k. 8, i. j. 20.

³⁵ Životopis Júliusa Verčíka, fol. 53-54. Vo voľbách v roku 1920 dosiahla sociálna demokracia vo zvolenskom, banskobystrickom a breznianskom okrese vysoké volebné víťazstvo. Percento hlasov sa pohybovalo od 60 do 85 % (v breznianskom okrese). V mestách bolo percento hlasov o niečo nižšie. ŠUCHOVÁ, Xénia. Župa zvolenská a jej sídlo Banská Bystrica v československom štátnom prevrate a v prechodnom období verejnej správy 1918 – 1922. In NAGY Imrich – GRAUS Igor. *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB : Štátna vedecká knižnica, 2005. s. 79-101.

³⁶ K tomu: HOLOTÍK 1966, s. 225.

³⁷ NA ČR, fond Presidium Ministerstva vnútra, krabica 51, sign. 1919 – 1924 IV-K.44, a. j. 8271/22.

Teror poslance Svetlíka; Slovenský národný archív, Bratislava, f. Policajné riaditeľ'stvo Bratislava, k. 1139. Komunistická činnosť E – F, zložka Felcán, Gejza.

a odporujúci úradnej moci sa stávali výraznou konkurenciou tradičných autorít, cirkevných či štátnych. Nehlásali len reaktívne násilie, pomstu, pogromy a rabovanie, ale legitímizovali ho morálnoekonomickými imperatívmi, ako aj politickými víziami. Vďaka zásahom v prospech chudoby a následným chýrom o radikálnych činoch získavali ľudia ako Felcán v očiach obyvateľstva jánošíkovské črty.³⁸ Stávali sa stelesneniami „sociálneho zbojníka“.³⁹

Lokálni socialistickí tribúni ľudu artikulovali sociálnu nespokojnosť v triednej optike, aj keď ich slovník bol často nevykryštalizovaný a ideologicky konfúzny. Socialistická rétorika veľakrát spočívala len vo vkladaní nových pojmov do starých mentálnych schém alebo naopak, do socialistickej svetonázorovej schémy primiešavali popri požiadavkách a výčitkách morálnej ekonómie obľúbenú dávku antisemitizmu a protičeskej xenofóbie. Pomery výbušných agitačných zmesí boli rôzne a individuálne, celkovo však diskurz sociálneho protestu pod patronátom radikálnych predstaviteľov sociálnej demokracie smeroval k univerzálnejšiemu politickému slovníku. Podľa neho príčiny neblahého stavu netkveli v amorálnosti lokálnych predstaviteľov politickej a ekonomickej moci, ale vo vrodenej chybách panujúceho režimu. Samotné indivíduá, ktoré sa spreneverili tradičnému étosu, resp. verejnému záujmu, sa stávali v jednoduchej socialistickej optike typickými predstaviteľmi svojej sociálno-ekonomickej vrstvy, spolu s veľkostatkármi, rentiérmi, kapitalistami a bankármi. Ukazoval, že nestačí výmena notára za notára ani príslub keľasa, že sa polepší, ani dosadenie iného, lepšieho župana. Socialistická rétorika prinášala celostnú víziu spoločnosti – vinným bol systém vykorisťovania, kapitalizmu, na Slovensku sprevádzaný českým ekonomickým a politickým imperializmom. Zároveň ukazovala cestu von – tiež v podobe holistickej, no alternatívnej vízie. Podobne, ako iní radikáli tejto doby a priestoru – ľudáci – ponúkali na vidieku a v mestách spásny všeliek v podobe autonomizmu,⁴⁰ tak radikálnosocialistickí lídri hovorili pred davmi o skorej socialistickej revolúcii.

Jazyk a vízie politického radikalizmu, ktorý ponúkal obrazy jednoduchých a rázných riešení, premeny sveta zo dňa na deň, nekompromisne trestajúcej spravodlivosti, odoberania majetkov prvým a pridelovania posledným, omnoho viac vyhovovali sociálnym ideám „dediny a fabriky“. Boli kompatibilnou, a pritom už aj programovou, teoreticky

³⁸ HOLOTÍK 1966, s. 232.

³⁹ Daného konceptu E. Hobsbawma sa v tomto čísle dotýka v súvislosti s problematikou „zelených kádrov“ aj štúdia: BENEŠ, Jakub. „Zelené kádry“ jako radikální alternativa pro venkov na západním Slovensku a ve středovýchodní Evropě 1917 – 1920. In *FH*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 20-34.

⁴⁰ „Heslo autonomistické, hlásané velmi demagogicky širokému vesnickému lidu slovenskému nejen vlivnými příslušníky ľudové strany Hlinkovy, ale i agitátory všech opozičních stran politických, nemohlo zůstatí bez účinku na smýšlení tohto lidu, který ve velké své většine vlivem drahoty, nezaměstnanosti, tíživých daní a dávek, jistě nejen že nežije v blahobytu, ale místy i ve znatelné bídě. Poznenáhla utvrzena v tomto lidu víra, že osamostatněním Slovenska nastane zde šťastná doba kýženého blahobytu a bezstarostného života a hněv lidu obrácen nejen proti všemu českému, ale i proti čechofilům Slovákům...“ HOBL 1923, s. 15.

podloženou a argumentačne sofistikovanou nadstavbou pre ten typ živelných a násilných sociálnych protestov, ktoré otriasali Slovenskom na sklonku vojny v podobe „rabovačiek“, ako aj predtým a potom. Nežiadali od poslucháčov pokoru a trpezlivú prácu, naopak, ťažili ako z rezignácie, tak i z hnevu. V týchto pocitoch a postojoch našlo obrovský kapitál rodiace sa komunistické hnutie v republike, ktoré na Slovensku z veľkej miery vyrástlo z radikálneho krídla sociálnej demokracie a už programovo útočilo na štát a jeho režim.

Od socialistického radikalizmu k bolševizmu

Povojnový komunistický slovník, volajúci po tvrdej odplate a okamžitých riešeniach, konvenoval tým kolektívnym emóciám, ktoré tvorili motor živelných protestov „starého typu“ – vidieckych „rabovačiek“ a mestských pouličných nepokojov.⁴¹ Bol omnoho otvorenejší okamžitému násiliu a ohlasované praktiky bolševizmu mali blízko k predstavám vzbúrených davov, hľadajúcich okamžitú, bezprostrednú spravodlivosť. Komunizmus v podobe, akú prezentovali socialistickí radikáli v slovenských regiónoch, sa javil ako dostatočne úderný a trestajúci program.

Oslovoval najmä ten segment najnižších vrstiev obyvateľstva, ktorý bol do prevratu politicky indiferentný. Z povojnového členstva sociálnej demokracie išlo najmä o „novoregrútov“, vstupujúcich po prevrate do strany po celých fabrikách a dedinách.⁴² Po vzniku komunistickej strany „[n]a Slovensku zostalo [...] iba málo sociálnych demokratov. To, čo ostalo verné sociáldemokratickej strane, boli väčšinou starí súdruhovia, ktorých predtým nazývali panslávmi. To, čo prešlo školou, [ruskej, dopísané rukou], maďarskej sociáldemokratickej a komunistickej strany, bolo dnes všetko na strane komunistickej. Menovite v strane komunistickej boli všetci tí proletári, ktorým v Prahe sociáldemokrati nadávali do regrútov socializmu [ľudia, ktorých prevrat doniesol do strany, dopísané rukou]. To však nič nerobí, keď regrút dokáže viac ako kapitán, aj tak je viac hoden.“⁴³

Vlažný postoj k politickému prevratu v jeseni 1918 a kontinuálna zásobovacia kríza, ktorá pretrvávala aj v povojnových rokoch a ku ktorej sa znovu pridávala hrozivá miera nezamestnanosti, smerovali u najnižších mestských a vidieckych vrstiev k pocitu, že nie je

⁴¹ K dvom typom sociálneho protestu – na jednej strane organizovaného a programovo orientovaného a na druhej strane živelného a neriadeného – pred vojnou a počas vojny na Morave a v Čechách pozri o. i.: KUČERA 2013, s. 127-137; FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan*. Brno : CDK, 2010, s. 367-375.

⁴² Verčík uvádza, že „do strany vstupovali celé fabriky, kde nebolo iných, len členovia sociáldemokratickej strany. Príspevky sa priamo vyberali pri výplatách.“ Životopis Júliusa Verčíka, fol. 52. *Slovenský denník* z 21. 1. 1921 informoval, že sociálna demokracia vystupuje na Slovensku „najagilnejšie a najjednoduchšie“. Po mestách, priemyselných a železničných strediskách sa podľa denníka konalo zhromaždenie za zhromaždením a prívržencov pribúdalo „po tisícoch“.

⁴³ K téme KSČ ako strany, ktorá našla počas celého medzivojnového obdobia a obzvlášť po bolševizácii svoju oporu v predtým indiferentnom členstve (predstavovali „vítaný zdroj radikálne naladených živlov“), sa v tomto čísle vyjadruje vo svojej štúdii: RÁKOSNÍK, Jakub. Strana mladých, indiferentných a nezamestnaných? Proměny členské základny meziválečné KSČ. In *FH*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 90-101.

rozdiel medzi monarchiou a republikou. Radikálno-socialistická a vzápätí komunistická agitácia dodávala tomuto kolektívnemu pocitu pridanú – politickú – hodnotu.

Po voľbách na jar 1920 a najmä počas jesene toho roku sa rozkol v sociálnej demokracii v Československu prehľboval a diskurz radikálneho socializmu na Slovensku ideologicky kryštalizoval. Medzi iným začali socialistickí radikáli otvorene hlásať, že nový režim neznamenal progres, ale stagnáciu a kontinuitu so starým. K tomuto „empirickému zisteniu“ sa pripojila politická požiadavka – „vrátiť sa k Marxovi“ a pôvodnej ceste sociálnej demokracie. Obe tieto témy predstavovali v konečnom dôsledku ideologický posun smerom k bolševizmu, ktorý operoval s obdobnými postulátmi: parlamentnú demokraciu považoval len za variáciu „diktatúry buržoázie“ a tézou o návrate k pravému Marxovi sa snažil legitimizovať svoju politickú metódu ako skutočnú cestu socializmu. Tento diskurz reprezentovala od septembra 1920 *Pravda chudoby*, tlačový orgán slovenskej radikálnej ľavice. Od počiatočných a všeobecných požiadaviek „návratu“ k maximalistickým princípom marxizmu sa postupne otáčala k novej ceste ponúkanej moskovskou III. internacionálou. Pocit zmeny k lepšiemu, ktorý sprevádzal vznik republiky, u radikálov postupne vystriedala rétorika hovoriaca o rovnakom útlaku ako za Maďarska. Toto uvažovanie už nemalo ďaleko k záveru o rovnakom stave ako za Uhorska, ktorý sa objavoval aj na mítingoch strany. V rovnakom duchu sa vyjadrila *Pravda chudoby*: „*Prišli sme na mŕtvy bod parlamentarizmu, z ktorého sa hnúť nemôžeme a nachodíme sa tam, kde sme boli za starého Uhorska.*“⁴⁴ V konštatovaní kontinuity sa socialistickí radikáli prihlásili jednak k sociálnemu protestu najnižších vrstiev, k politickej dezilúzii z republiky veľkej časti sociálnodemokratického členstva a nakoniec aj k ideológii bolševizmu, ktorá predstavovala v existujúcom ideologickom rezervoári najrelevantnejšiu politickú alternatívu. Operovali s tézou, že hoci vznikol nový štát, hoci sa zmenil režim, hoci najnižšie vrstvy získali široké politické a sociálne práva, nezmenilo sa to podstatné – koreň zla existujúcej spoločnosti v podobe kapitalistického systému. Spájal sa s vykorisťovaním človeka človekom, zamestnanca zamestnávateľom, robotníka kapitalistom, zemerobotníka veľkostatkárom, služobníctva meštiactvom, úradníka a zriadenca kapitalistickým štátom, ktorý – a to akcentovala najmä bolševická doktrína – nad všeobecným vykorisťovaním bdie so svojím aparátom donútenia a násilia.

Napriek genetickej príbuznosti bolševického komunizmu so sociálno-demokratickým hnutím, ich rétorika, s ktorou sa obracali k obyvateľstvu, sa na vrchole rozkolu a na práhu vzniku komunistickej strany v Československu diametrálne líšila. Namiesto sociálno-

⁴⁴ „Na zlobu dňa“. In *Pravda chudoby*, 1920, roč. 1, č. 11, s. 1 z 25. 11. 1920. Paradoxne, silné nacionálne cítenie popredných slovenských komunistov stálo za objavujúcimi sa protiirendentistickými a protiautonomistickými tézami, že Československo je menším zlom pre najnižšie vrstvy a lepšou základňou pre boj za socializmus než napríklad susedné, revizionistické Maďarsko. K tejto téme: ŠUCHOVÁ, Xénia. „Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?“ (Komunistické ponímanie národnostnej a „slovenskej“ otázky do polovice 20. rokov). In ŠUCHOVÁ, Xénia. *Ludáci a komunisti: súper? Spojenci? Protivníci?* Prešov : Universum, 2006, s. 26. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/115761/suchova.pdf> (posledný náhľad 2. 11. 2015)

demokratického programu revolúcie v podobe komplexnej, no pomalej transformácie spoločnosti vedenej dostatočne občiansky, demokraticky a technologicky kultivovanou robotníckou triedou vzývali komunisti revolúciu ako rázny a násilný prevrat – na úrovni obce, mesta a centier štátu, kdekoľvek a kedykoľvek. Tým, že ukazovali na situáciu najbiednejších ako na neriešiteľný problém v rámci existujúcich inštitúcií, nabádali k akýmkoľvek mimoinštitucionálnym formám protestu. Ospravedlňovali ich ako zúfale reakcie na bezvýhodiskovú situáciu, ktorú kapitalizmus v živote najnižších vrstiev vytváral, a zároveň ako adekvátnu odpoveď na perzekúciu, ktorou kapitalistický štát komunistické hnutie postihoval. Inštitucionálne a kultivované formy protestu, ktoré prišla po desaťročiach politického boja sociálnej demokracie nová republika, považovali nielen za málo účinné, ale najmä za klamlivé výdobytky s anestetickým účinkom na najnižšie vrstvy.

Na rozdiel od komunistov sociálna demokracia, ktorá sa po roku 1918 do systému medzivojnovej republiky integrovala, plne rešpektovala aj jeho inštitucionálne rámce pre prejavy sociálnej nespokojnosti a protestné akcie pracujúcich. Hodnotu československej republiky videli – na rozdiel od predošlého systému – v tom, že bola otvorená riešeniam v prospech najnižších pracujúcich vrstiev. Aj vďaka tomu, že predáci socialistických strán sa po prevrate dostali na popredné pozície v štáte, bol diskurz sociálnej demokracie naplnený vierou, že vždy sa dá nájsť východisko z núdze, biedy a na pohľad patovej sociálnej situácie. Namiesto triedneho boja v novej republike preferovali triedny zmier, ktorý tvoril základ konštruktívnej a koalíciej politiky sociálnej demokracie v tomto období.

Cituj:

BENKO, Juraj. Od sociálneho radikalizmu k radikálnemu socializmu 1918 – 1920. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 1-19. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Juraj Benko, PhD. (1974) od roku 2002 pracuje v Oddelení novších dejín Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Zaoberá sa problematikou dejín socialistického a komunistického hnutia v strednej Európe a v Československu v 20. storočí, politickou propagandou a formovaním politických identít po prvej svetovej vojne. Je autorom radu štúdií publikovaných doma i v zahraničí a editorom kolektívnej monografie *Občan a štát v moderných dejinách Slovenska* (Bratislava, Historický ústav 2010). V roku 2012 publikoval monografiu *Bolševizmus medzi Východom a Západom (1900 – 1920)* (Bratislava : Historický ústav SAV, 2012).

Kontakt: Juraj.Benko@savba.sk